

JOSIP VONČINA
18.IX.1932. — 18.X.2010.

In memoriam

ZNALAC PISANOGA JEZIKA

Sve je počelo dosta davno prezentacijom i obradom četiriju glagoljskih listina iz Like u *Radovima Staroslavenskog instituta* u Zagrebu. Radi se o četirima izvorno glagoljicom pisanim (kasnije transliteriranim u latinicu) listinama pravno-imovinske naravi s posjedâ frankopanskih feudala- ca iz 15. i 16. stoljeća. Danas se čini kao da je jedno i drugo već tada najavi- lo dvije duboke stvaralačke staze kojima se znanstveno kretao Josip Von- čina: prva, hrvatski pisani jezik od svojih početaka i, druga, Frankopani. Moglo bi se reći da u povijesti hrvatskoga pisanoga jezika nije bilo iole značajnije pojave koje se Josip Vončina nije bar dotakao, niti je bilo išta važno u književnome životu Frankopanâ a da to nije rasvijetlio. O čemu je god pisao, a pisao je mnogo, nosilo je najčešće neposredno ili, tek u prvi mah, sakriveno srodstvo s dvama nogostupima spomenutih jezikoslov- nih staza. Možda se ta tvrdnja ponajbolje odražuje u zaključku njegove već naslovom zanimljive knjige *Jezična baština*: »Od Frankopanove ispra- ve i Martinčeva zapisa do Brlićeve gramatike vremenski je luk dug tride- set i četiri decenija. Uzduž njega štošta se u hrvatskoj književnosti mijenja- lo. Oko krbavske bitke još su u njoj dominirali glagoljica i crkvenoslaven- ski jezik, a pred ilirizam nadvladali su latinica i književnojezični tipovi na bazi živih dijalekata. Povijest našega književnog jezika srednjega razdo- blja, na primjerima pokazana, doista je šarolika i nepravocrtna. Dobro je možemo razumjeti samo dobijemo li uvid u njezine izvorne tekstove. Us- poredi s premještanjem kulturnih središta iz primorskih strana [...] pre- ma unutrašnjosti zbivalo se dugotrajno traganje za književnim jezikom kojim bi se prevladala državopravna razdrobljenost nametnuta izuzet- no nepovoljnim povijesnim zbivanjima«. ¹ Spomenuta su traganja, kako sam reče, u vremenskome luku od renesanse do Preporoda, čini se, poč- tak i završetak Vončinina znanstvenoga opusa, inspiracija njegove znan- stvene znatiželje.

¹ Josip Vončina, *Jezična baština*, Književni krug Split 1988., str. 317.

Vjerujem da se o rezultatima i dosezima znanstvenoga rada Josipa Vončina ne će prestati govoriti jer je u mnogim svojim knjigama i raspravama rješavao probleme gdje ih drugi nisu čak ni primjećivali. Svrha je ovomu osvrtu da u Akademijinoj *Filologiji*, u časopisu u kojemu je, neprestance surađujući, razmrsio mnoge zamršenosti, podsjeti na rješenja što ih je podastirao hrvatskoj filologiji. Tematski slična ili različita spomenuta su rješenja našla svoje dostojno mjesto i u drugim knjigama odnosno časopisima, poput *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, *Umjetnost riječi*, *Croatica*, *Mogućnosti* i dr.

Priređujući za Akademijinu ediciju *Stari pisci hrvatski* djela Frana Krste Frankopana, Josip je Vončina napisao i ovu rečenicu: »Ni jednome članu obitelji Vuka Krste Frankopana ne znamo godine rođenja, a za njega i njegovo potomstvo poznate su godine smrti jer su izračunate prema pojedinim mjestima u raspravama (ponajprije frankopanskim)«. ² Za samoga pak Frana Krstu Frankopana ne znamo sasvim sigurno ni tko mu je bila mati. »Budući da mu majkom nije mogla biti Dora Paradeiser [...] izlazi da je F. K. Frankopan potekao iz drugoga braka Vuka Krste Frankopana: s Ursulom Inkofer. To pak znači da je Ani Katarini Frankopan-Zrinski bio pravi brat (a ne polubrat, kao što se ponegdje ističe)«, ³ zaključuje Vončina. Pri takvu stanju stvari — i s obzirom na razrokost u pogledima o biti hrvatskoga pisanoga jezika, i s obzirom na povijest Frankopana — moglo se ući u proučavanje hrvatske pisane riječi u njezinu višestoljetnu rasponu od popa Martinca do Ljudevita Gaja samo strpljivim utvrđivanjem pouzdanih činjenica o onodobnim pojavama i ljudima. A upravo je to učinio Josip Vončina.

Odavajući uvijek dužnu počast i priznanje svojim prethodnicima, ⁴ jedino je čvrsta, dokažljiva činjenica bila uporišna točka na koju se naslanjao i od koje je polazio u izgradnji svojih pogleda na hrvatski pisani jezik. Na mnogim je mjestima i razdobljima predočena u mnogočemu nova, drugačija, vjerodostojnija slika, istinita slika, jer bivša istina nije manje istina zato što je bivša. Tragajući za istinitim podatkom, Josip je Vončina bio neumoriv i neumoljiv.

Vrlo je rano Josip Vončina uočio rascijep između jezičnih ocjena djela hrvatske primorske, zapadne strane i istočnoga, kopnenoga područja. Ne ulazeći sada u pojedinosti, mogli bismo taj prostor svrstati između Von-

² Josip Vončina, *Fran Krsto Frankopan. Djela. Stari pisci hrvatski*, knj. XLII, Zagreb 1995., str. 11.

³ Isto, str. 13.

⁴ Usp. npr. Vončininu korektnost prema Tomi Maretiću koji je u raspravi *Jezik slavonskijeh pisaca* (Rad JAZU, knj. 180, Zagreb 1910.) pisao i o jeziku Antuna Kanižlića.

čininih pogleda na jezik djela Petra Zoranića i Antuna Kanižlića⁵, bez obzira na neistodobnost njihovih pojava u hrvatskoj književnosti u razmaku od približno jednoga stoljeća. Iako je i o jednom i o drugom piscu napisao magistralne radove objavljene u Akademijinim edicijama *Radu*⁶ odnosno u *Starim piscima hrvatskim*⁷, jezična je situacija središnjega dijela Hrvatske bila ipak ono što je privlačilo njegovu posebnu pozornost, ono u što je najdublje želio zagaziti. Oboružan spoznajama o jeziku sa spomenutih obaju bokova, što se može razabrati — između ostaloga — i iz redosljeda objavâ navedenih djela, stekao je toliko znanja i hrabrosti da prouči i opiše taj dotada zapostavljen iako zacijelo najvažniji dio hrvatskoga sedamnaestoga stoljeća, sâm ga nazvavši *Ozaljski književno-jezični krug*.

Pripreme su za cjelovit opis spomenutoga *Kruga* trajale nekoliko godina: tamo još od početnih članaka u fakultetskim publikacijama (npr. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Umjetnost riječi*), odnosno u kajkavološkome časopisu *Kaj*, ali — što je zanimljivo — zajedno s pratećim temama, poput važnih napomena o Reljkovićevu *Satiru*, o stilskim elementima nekih pjesama Menčetićevih i Lucićevih, o zapažanjima u pojedinim pjesmotvorima Vetranovićevim i, dakako, o Zoranićevu proznom izrazu. U taj su se svijet stilističkih analiza počeli onda ubacivati, ne slučajno, Tituš Brezovački, leksikograf Ivan Belostenec i popis pjesničkoga invenatara Frankopanovih djela. Sve je to zapravo vodilo tihom, postupnom i cjelovitu zaokruženju tadašnje Vončinine spoznaje o književnome i jezikoslovnome djelovanju jedne do tada slabo poznate i neistražene ali za pravilno razumijevanje cjelokupnog tijeka hrvatske pisane riječi bitne sredine. Djelovanje je te sredine postalo i ostalo duhovnom kičmom posebno sti hrvatskoga pisanoga jezika jer je učvrstilo uvjerenje o mogućnosti dubljega jedinstva tronarječnoga jezika.

Područje ozaljskoga književno-jezičnoga kruga imalo je — prema Vončininu istraživanju — nekoliko prednosti. Prostorno bijaše zgodno smješteno na sjeveru hrvatskih zemalja, između krajnjega jugozapada i krajnjega sjeveroistoka: ticalo je i more, i karlovačko četveroriječje, i Savu, i Dravu, i Sloveniju, površinski ni preveliko ni premalo. Državno relativno stabilno (koliko je uz susjednu osmanlijsku vojsku moglo biti), feudalno kao grofovija uređeno, gospodarski ni prebogato ni previše siromašno. Ono što ga je činilo posebnim, a što druga dva spomenuta područja nisu

⁵ Jezik mu je Antuna Kanižlića bio čak tema doktorske dizertacije.

⁶ Josip Vončina, *Jezik Antuna Kanižlića*. Rad JAZU, knj. 368, Zagreb 1975.

⁷ Petar Zoranić, *Planine*. Za tisak priredili Franjo Švelec i Josip Vončina. *Stari pisci hrvatski*, knj. XLI, Zagreb 1988.

imala, jest kajkavsko-čakavsko-štokavska tronarječnost.⁸ To je preplitanje pisanoga jezika veoma dobro funkcioniralo pri želji za literarnim oblikovanjem teksta ili u porukama intimne prirode, odnosno pri pisanju sve-topisamskoga štiva ili pri sudskom parničanju. Drugim riječima: vjerojatno nije bilo iole važnijega napisanoga teksta iz toga područja koji je izmakao Vončininoj pozornosti. Sve je stavljao pod filološko povećalo (od pjesama do pisama) i svagdje je nalazio isti rezultat. Zato je u svojim djelima mogao, bolje od ikoga, utvrditi zametak i, zatim, razvitak nečega što drugi nisu poznavali.

Najveću je pak pozornost posvetio velikom rječniku Ivana Belostenca latinsko-hrvatskom (*Gazophylacium, seu latino-illyricorum onoratum aerarium*) i hrvatsko-latinskom (*Gazophylacium illyrico-latinum*) izdanom u Zagrebu tek 1740. godine. Budući da je golem Belostenčev rječnik ostao u rukopisu, u lepoglavskome samostanu, splele su se do njegova zagrebačkoga izdanja mnoge priče, koje je Vončinina upornost i preciznost uspjela riješiti. Tek su nakon utvrđivanja svih relevantnih činjenica od Belostenčeve smrti u Sveticama do objave *Gazophylacija* u Zagrebu izbile Vončinine ocjene samoga rječnika. Sva su ranija istraživanja« — obrazlaže Vončina — premalo pažnje posvetila činjenici da je Belostenec svoj rječnik stvarao u pavlinskom samostanu Svetice kod Ozlja, uz obilatu pomoć ozaljskih feudalaca, a to znači u okviru ozaljskoga kruga. U skladu s time nastala je i trodijalekatna koncepcija Gazofilacija⁹, kao najbolje rješenje pisanoga jezika na tom, središnjem, dijelu Hrvatske. Osim toga, ozaljska je koncepcija književnoga jezika »bila oživotvorenje ideja hrvatskih protestantskih pisaca i praktična primjena Glavinićeve spoznaje«¹⁰ prema kojima se u hrvatskim pokrajima riječi mogu slobodnije, tj. i izvan govorne osnove unositi u tekstove. Zato Belostenčev rječnik »zbog svoje trodijalekatske osnove može mnogo pomoći u sporazumijevanju među regijama koje su dotada slabo komunicirale, a sporazumijevanje je i u to vrijeme bilo otežano dijalekatskim razlikama«¹¹, zaključuje Josip Vončina. Time su postajala gotovo beznačajna pa i bespredmetna mnoga dotadanja dugogodišnja raspravljanja, na primjer, odražava li se u kojim djelima starijih hrvatskih pisaca "čist" narodni govor ili više-manje "iskvaren" govoreni jezik, odnosno je li npr. Marin Držić pisao književnim jezikom samo »pjesni lju-

⁸ Jugozapadna je zona imala štokavsko-čakavsku dvojnost, a istočna samo štokavštinu, i to većinom ikavsku.

⁹ Josip Vončina, *Jezik ozaljskoga kruga*, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, knj. 2, Zagreb 1974, str. 64.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

vene«, a svoja dramska djela, dakle ponajbolja svoja ostvarenja, samo jezikom dubrovačke svakodnevice, itd. Težilo se dakle jednadžbi po kojoj je pisani jezik jednak govorenomu.¹² Tu je generacija hrvatskih filologa druge polovice dvadesetoga stoljeća kojoj je, dakako, pripadao i Josip Vončina odigrala svoju povijesnu — nimalo laku — ulogu.

A trebalo je svaku tvrdnju spomenutoga naraštaja dokumentirati, pokazati i dokazati istinitom. Ušlo se nakon relativno dobre Matičine edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* u organizaciju nove književničke i književne edicije pisane hrvatske riječi pod naslovom *Stoljeća hrvatske književnosti*. Odajući zasluženu počast svakomu pregaocu Matičinih *Stoljeća*, zacijelo ne ću pogriješiti ako kažem da je stožerni čovjek najtežeg, tj. tekstološkog dijela obrade bio akademik Josip Vončina. Kao stvoren upravo za to. Stvoren, jer je — gotovo svakodnevno radeći — stvarao tekstološka načela i, kao pravi profesor, danomice učio mlade kako pokazati, sada i ovdje, pravu nepatvorenu istinu teksta prvoga izdanja nekoga književnoga djela. Uostalom, predigra se takvu poslu u nešto manjem obliku već dogodila prije desetak godina u spomenutoj Vončininoj knjizi *Jezična baština* čiji podnaslov glasi: »Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća«. Sada, u raznovrsno novim okolnostima, ali da ipak ostane tako *per omnia saecula saeculorum*, Josip je Vončina napisao knjigu pod naslovom *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnoga izraza*, knjigu koja je tiskana kao poseban prilog *Stoljeća* doživjevši dva izdanja.¹³

Pred Josipa Vončinu postavljen je golem zadatak: pronaći tekstološka rješenja za tropismen i tronarječni pisani jezik hrvatski u rasponu od njegova prvoga pisanoga spomenika do današnjih dana. Istina je da se takvim problemima profesor Vončina znanstveno bavio kao jezikoslovni povjesničar, ali je istina i to da je pronalazio ponajbolja tekstološka rješenja u starohrvatskim tekstovima koje je sâm odabirao (npr. Marko Marulić, Petar Zoranić, Antun Kanižlić, Fran Krsto Frankopan i dr.). To dragocjeno iskustvo sada je u *Načelima* trebalo sustavno obraditi kao niz tekstoloških načela koja vrijede za sve tekstove što su bili određeni da dobiju

¹² Usp. npr. Maretićevu ocjenu da jezik slavonskih pisaca »nije sasvim narodan, ali je uopće dosta narodan« u djelu *Jezičnik slavonskih pisaca*, Rad JAZU, knj. 180, Zagreb 1910., str. 146. Jednadžba po kojoj bi pisani jezik bio jednak govorenomu zapravo je besmislica (pišemo npr. *gradski*, izgovaramo *gracki*; pišemo *lišće* izgovaramo *lišće*, pišemo *past će* ili *pas će*, oboje izgovaramo *pašće* i slično). U znanstvenim djelima fonetskim moguće je pisati kako se izgovara, ali za to postoji poseban sustav slovâ.

¹³ Josip Vončina, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga književnog izraza*, Poseban prilog *Stoljećima hrvatske književnosti*, I. izdanje Zagreb 1999., 2. izdanje, Zagreb 2006.

svoje mjesto u *Stoljećima*. Prezentirati autentične tekstove nekoga stvarao-
ca, tekstove oslobođene »svih naknadnih naslaga, netočnosti i tekstualno-
jezikoslovnih krivotvorina«, što je bilo temeljno načelo pokretača *Stoljeca*,
prva je i prava zadaća tekstologa, jedina i najteža. Koliko mi je poznato,
kroz Vončininu tekstološku radionicu prošlo je na desetke knjiga *Stoljeca*.
A svaki je, baš svaki tekst došao najprije pod strogo i neumoljivo povećalo
autora *Načela*. Ne znam je li ikojemu takvu djelu, pošto je objavljeno, na-
đen ikoji tekstološki prigovor. Za to da možemo biti sasvim sigurni da čit-
tamo baš onaj tekst što ga je neki autor napisao, zasluga je Josipa Vončine.

I u takvu stvaralačkom zamahu, kad smo s razumljivom znatiželjom
očekivali neku novu njegovu filološku poslasticu ili sljedeću knjigu *Sto-
ljeća*, u oba slučaja knjigu tekstološki besprijeckornu, bolest je učinila svoje
— autor se Matičinih *Tekstoloških načela* morao povući. Djela su mu ostala.
Djela koja svjedoče o najvišoj razini ne samo izborom djelâ što ih je kao hr-
vatski filolog znanstveno obrađivao, nego jednako tako po nenadmašivoj
obradi književničkih poruka na osnovi autentičnih im tekstova.

Vratila se nada u Vončinin povratak hrvatskoj filologiji kad je pristao —
zajedno sa suradnicima — dovršiti Benešićev rječnik, kako prvih dvana-
est obrađenih svezaka (od A do S) spomenutoga *Rječnika* ne bi ostalo tor-
zom. Kad je pod njegovim vodstvom vrlo dobro sređena preuzeta nesre-
đena građa, kad se konačno počelo kretati prema definitivnoj obradi i za-
vršetku od nekoliko završnih svezaka, Josip je Vončina, voditelj Akademi-
jina projekta *Benešićev rječnik*, usnuo. Najmanje što sada možemo učiniti,
kako bismo sačuvali uspomenu na nj, jest da se dovrši *Benešićev rječnik*, i to
tako da, prvo, Benešićev Rječnik ne ostane torzom i, drugo, da ostane Be-
nešićev. Ispunili bismo time bar posljednju njegovu filološku želju.

Milan Moguš